

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
IX

11-13 Kasım 2016

B İ L D İ R İ L E R

CİLT III

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz
Prof. Dr. Gengiz Tomar / Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Cemalettin Şahin
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Prof. Dr. Mustafa S. Küçükbaşcı / Doç. Dr. Uğur Demir

Yayın Koordinatörü ve Görsel Araştırma

Serkan Osmanlıoğlu / Hasan Yapıcı

İmla ve Tashih

Cemal Toksoy / Serkan Osmanlıođlu

Fotoğraf

SMEY / İsmail Küçük / Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Kapak Fotoğrafları

Kadir Kendüzler (Gülnuş Emetullah Sultan Camii)

Tasarım ve Uygulama

SMEY / Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt

BİLNET MATBAACILIK

Dudullu Organize Sanayi Bölgesi Birinci Cadde No: 16
Esenkent-Ümraniye/İSTANBUL

ISBN: 978-605-9719-24-7

İstanbul, Aralık 2017

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35
ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

Üsküdar'daki Osmanlı Camilerinin Kubbe Yazıları

DOÇ. DR. FATİH ÖZKAYA
Marmara Üniversitesi

Cami yazılarının en yükseği kubbede bulunur. Ancak bu yükseklik sebebiyle bu yazıların seyredilmesi, incelenmesi, güzelliğinin idrak edilmesi veyahut varsa kusurlarının farkedilmesi de zordur. Kubbe yazıları bir merkez noktasına bakacak şekilde tasarlanmak mecbûriyetinde olduğundan ustalık gerektiren yazılardır. Şaküli harflerin meyilleri uygun açıyla merkez noktasına göre ayarlanmalı; diğer harfler de buna göre yerleştirilmelidir.

Kubbe yazılarının bazılarında merkezî daire içine geometrik bir desen yapılmış; daha da ilginç olanı ise yazıda yeralan elif ve lâm gibi harflerin üst kısımları uzatılarak farklı tasarımlar meydana getirilmiştir. Bu nevi kompozisyonları teşrîfata riâyet ederek ve geometrik desendeki âhengi bozmadan yapabilmek büyük bir sanat kabiliyeti gerektirmektedir.

Yazı muhteviyatı olarak kubbelerde genellikle semâvatın yani göklerin yaratılışıyla ilgili âyetlere yer verilmektedir. Bununla birlikte başka ibârelere de rastlamak mümkündür. Bazı camilerin kubbelerinde yazıya yer verilmeyip sadece kalemişi ile iktifâ edilmişse de kubbeli camilerin birçoğunda yazı yer almaktadır. Kubbesiz, düz tavanlı camilere gelince; bunların çok azında yazıya yer verilmiştir. İstanbul'daki Osmanlı camilerinin birçoğunda hem kubbe hem de kubbe yazısı mevcuttur. Selâtin camileri bu bakımdan elbette daha zengindir. Üsküdar'da İs-

tanbul'un en eski ve en önemli yerleşim birimlerinden olması hasebiyle cami bakımından da kubbe yazıları bakımından da pek çok örnek ihtivâ etmektedir. Bu çalışmada Üsküdar'daki Osmanlı camilerinin kubbe yazıları estetik ve muhteviyat bakımından incelenecektir.

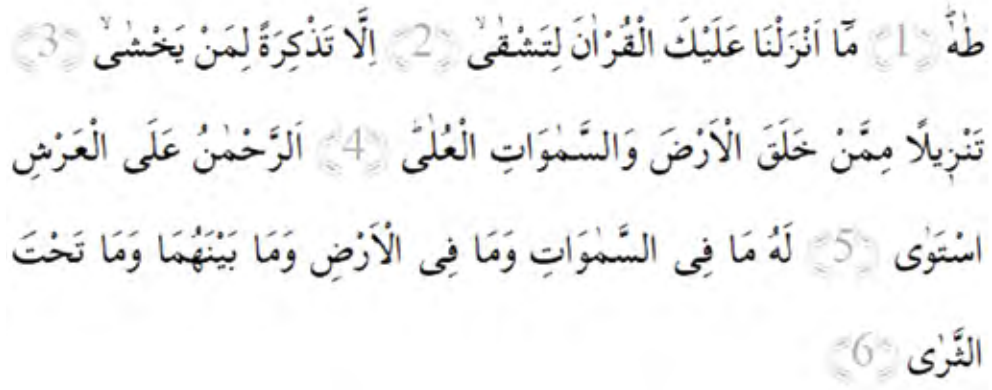
Üsküdar'daki Osmanlı camilerine geçmeden önce tarihî yarımada'daki selâtin camilerinde mevcut kubbe yazılarına örnekler verecek olursak bu yazıların muhteviyatı hakkında genel bir fikir vereceği kanaatindeyiz.

1. İstanbul'daki Önemli Kubbe Yazıları

Üsküdar'daki Osmanlı camilerinin kubbe yazılarına geçmeden önce, tarihî yarımada'da inşa edilmiş olan selâtin camilerinin kubbelerinde hangi âyetlerin yer aldığına¹ kısaca temas edilecektir. Ancak bu bölümde sadece metinlere yer verilecek olup yazıların estetik tahlilleri yapılmayacaktır.

1.1. Fatih Camii kubbe yazısı

Tâ Hâ Sûresi 1-6. âyetlerinin celî sülüs hattıyla istiflendiği kubbe yazısı siyah zemin üzerine beyaz renkle yazılmış olup şakülî harfler merkezde geometrik bir desen oluşturmuştur.

Tâ Hâ (Ey Muhammed!) Biz, Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacıklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik. (O) yüksek gökleri yaratanın katından peyderpey indirilmiştir. Rahmân, Arş'a ku-

¹ Murat Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 283-305.

rulmuştur. Göklerdeki, yerdeki bu ikisi arasındaki ve toprağın altındaki her şey, yalnızca O'nundur. (Tâ Hâ, 1-6)

1.2. Süleymaniye Camii, Sultanahmet Camii, Eminönü Yeni Cami kubbe yazıları

Süleymaniye SultanAhmet ve Eminönü Yeni Cami kubbelerinde aynı âyet celî sülûs hattıyla yazılmıştır:

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا
مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

Türkçe Meâli:

Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (Fâtır, 41)

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ
يَلْقَاءَ رَبَّكُمْ تُوقِنُونَ

Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, Güneş'i ve Ay'ı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağımıza kesin olarak inanasınız. (Ra'd, 2)

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي
الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا

O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümranlığı) kendisine âit olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir. (Furkan 2)

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ
وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكَ اللَّهُ رَبُّكُمُ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah! Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir! (Mü'min, 64)

1.3. Ayasofya Camii, Yavuz Selim Camii, Edirnekapı Mihri- mah Camii²

Ayasofya, Yavuz Selim ve Edirnekapı Mihrimah Camilerinin kubbelerine Nûr Sûresi 35. âyet yazılmıştır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي
رُجَاةٍ الزَّجَاةِ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا
شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ الزُّحُمُ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ
يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
﴿ فِي بُيُوتِ الَّذِينَ أُذِنَ لَهُمْ أَنْ تَرْفَعُوا فِيهَا أَسْمُهُمْ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ
وَالْأَصَالِ ﴾

2 M. Uğur Derman, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat San'atı", VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1989, s. 287-300.

Kara Davut Paşa Camii kubbe yazısı

Türkçe Meâli:

Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya âit olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nûr üstüne nûr. Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir. Allah, insanlar için misâller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. (Nûr, 35)

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ
الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şânı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. (İsrâ, 1)

Mihrimah Sultan Camii kubbe yazısı

2. Üsküdar'daki Osmanlı Camilerinin Kubbe Yazıları

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere İstanbul'daki diğer selâtin camilerinde genellikle semâvat ile ilgisi olan âyetler kubbe yazılarında tercih edilmiştir. Sadece bazı camilerde İsrâ ve Miraç mûcizesini konu alan âyete yer verilmiştir.

Yapılış sırasına göre Üsküdar'daki Osmanlı camilerini incelediğimizde kubbe yazılarının kısmen farklı olduğu, ancak bunların çoğunda Fâtır Sûresi'nin 41. âyetinin yer aldığı dikkati çekmektedir.

2.1. Kara Dâvud Paşa Camii (1495)

Kara Dâvud Paşa Camii'nin celî sülüs kubbe yazıları inşâ devrine ait olmayıp son dönemde yazılmıştır. Yazılar siyah zemin üzerine sarı yıldız ile yazılmıştır. Harf bünyelerinde bazı estetik problemler vardır. Yer yer kalem tabiatı da bozulmuştur. (Resim 1)

لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، له الملك وله الحمد ؛ وهو على كل شيء قديرٌ

Türkçe Meâli:

Tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur ve O'nun ortağı da yoktur. Mülk O'nundur; hamd de yalnızca O'na aittir. Ve O her şeye kadirdir.

2.2. Mihrimah Camii (1548)

Mihrimah Camii çeşitli restorasyonlar geçirdiği için kubbe yazılarındaki bazı harflerin bünyeleri aslî hüviyetini kaybetmiştir. Şakülî harflerin merkezde birbirlerine bağlanması yönüyle ilginç bir durum arz etmektedir. Seçilen ibare dolayısıyla peşpeşe gelen elif lâm tekrarları, dengeli bir dikey çizgi dağılımına imkân tanımıştır. Merkeze yakın bir noktada yer alan iki yâ-yı makûs ise burada bir dâire şekli meydana getirmiştir. Caminin inşâ dönemine âit harf hususiyetlerini de barındıran bu celî sülûs yazıdaki iri şeddeler dikkat çekmektedir. (Resim 2)

يا الله الحكيم يا الله القوي يا الله الرحمن يا الله الرحيم يا الله المبدئ يا الله
البر

Türkçe Meâli:

Ey Hakîm olan Allah, ey kavî olan Allah, ey Rahmân olan Allah, ey Rahîm olan Allah, ey Mübdi' olan Allah, ey Berr olan Allah.

2.3. Şehit Süleyman Paşa Camii (1570)

Kubbesinde Fatıha Sûresi'nin celî sülûs hattıyla yazıldığı bu camide birçok tadilat yapıldığı için yazılar inşâ devrine âit olmayıp son döneme aittir. Estetik bakımdan zayıf bir yazıdır. (Resim 3)

2.4. Şemsi Paşa Camii (1580)

Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer³ tarafından celî sülûs ile yazılmış olan Şemsi Paşa (Kuşkonmaz) Camii kubbe yazıları, Üsküdar'daki en güzel kubbe yazılarından. Gri zemin üzerindeki beyaz yazılarda ha, fe, mim, vav, he, lâmelif gibi harflerin gözleri kırmızı renkle doldurulmuştur. Hattat imzası bulunmamaktadır. Derman'ın ifadesine göre bunun sebebi, o dönemde yazıların altına ketebe koymanın yasaklanmış olmasıdır. (Resim 4)

Bu caminin kubbesinde yazılı olan âyet aşağıda verilmiştir. Aynı âyetin yazıldığı diğer camiler için meâl tekrarlanmayacaktır.

³ İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 97-101; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhûr Hattatlar*, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2010, 262-270; M. Uğur Derman, *Medresetü'l-Hattatın Yüz Yaşında*, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 100-106.

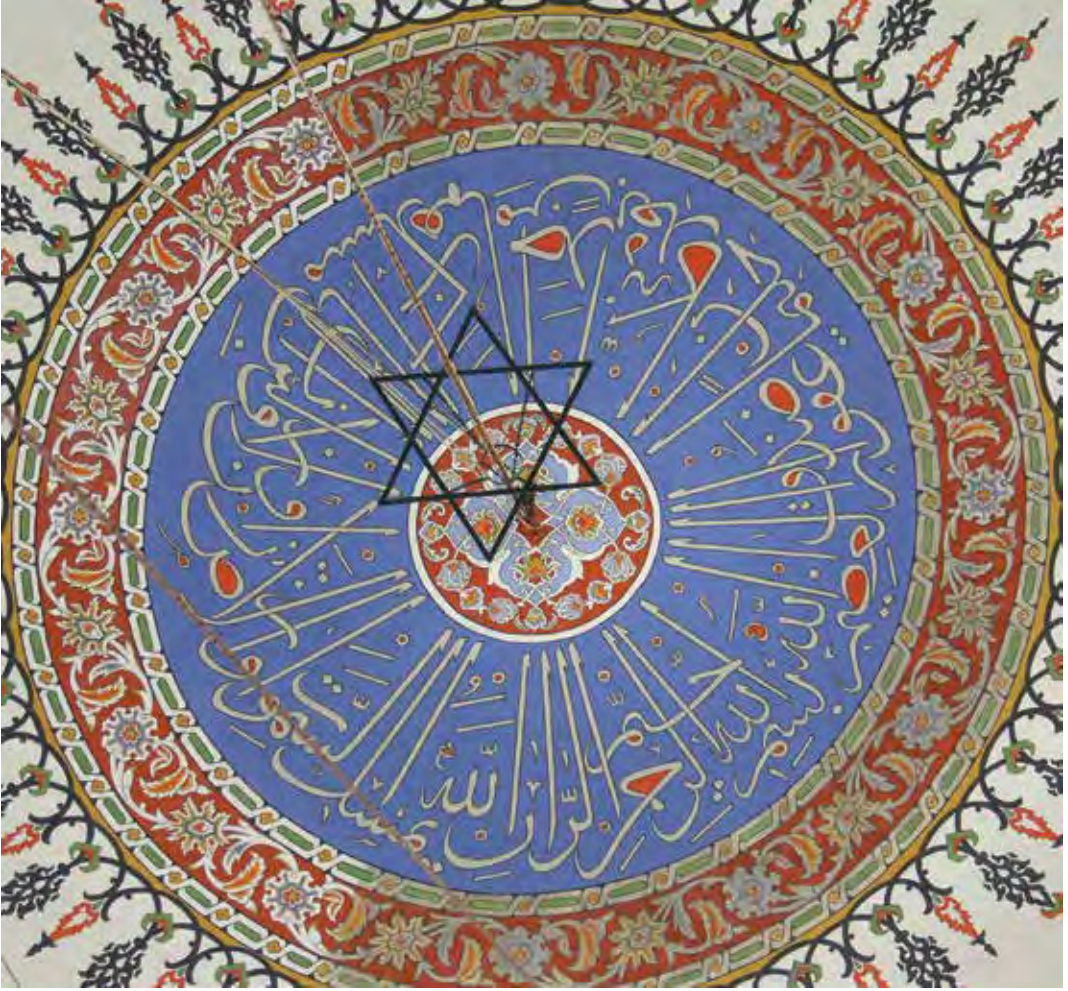

Şehid Süleyman Paşa Camii kubbe yazısı

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا
مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

Türkçe Meâli:

Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. (Fâtır, 41)

Şemsi Ahmed Paşa Camii kubbe yazısı

2.5. Atik Valide Camii (1570-1579)

Mavi zemine beyaz renkle yazılmış olan Atik Valide Camii kubbe yazısında kalemişi uygulama hataları vardır. Hernekadar caminin inşâ devrinden günümüze kadar bozulmaksızın intikal edememiş olsa da dönem özelliklerini de kısmen yansıtan bu celî sülüs yazıda bazı harflerin bünyeleri bozulmuştur. Ha, sad, kef, fe, mim, vav, he gibi harflerin göz boşlukları kırmızı ile doldurulmuştur. Âyetin başına Besmele sonuna ise Sadekallahu'l-azîm yazılmıştır. (Resim 5)

Bu caminin kubbesinde yazılı olan âyet aşağıdadır:

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا
مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

(Fâtır, 41)

2.6. Yeni Valide (Gülnûş Emetullah Sultan) Camii (1710)

Caminin inşa dönemindeki hat özelliklerini büyük ölçüde yansıtan Yeni Valide Camii kubbe yazıları celî sülüs ile yazılmıştır ve burada da harf gözleri kırmızı ile doldurulmuştur. Lâmelif'in elif'i ile kef'in sereninin ortadan kırılması ve merkeze doğru düz bir çizgi halinde ilerlemesi oldukça ilginçtir. Âyetin başına Besmele de yazılmıştır. (Resim 6)

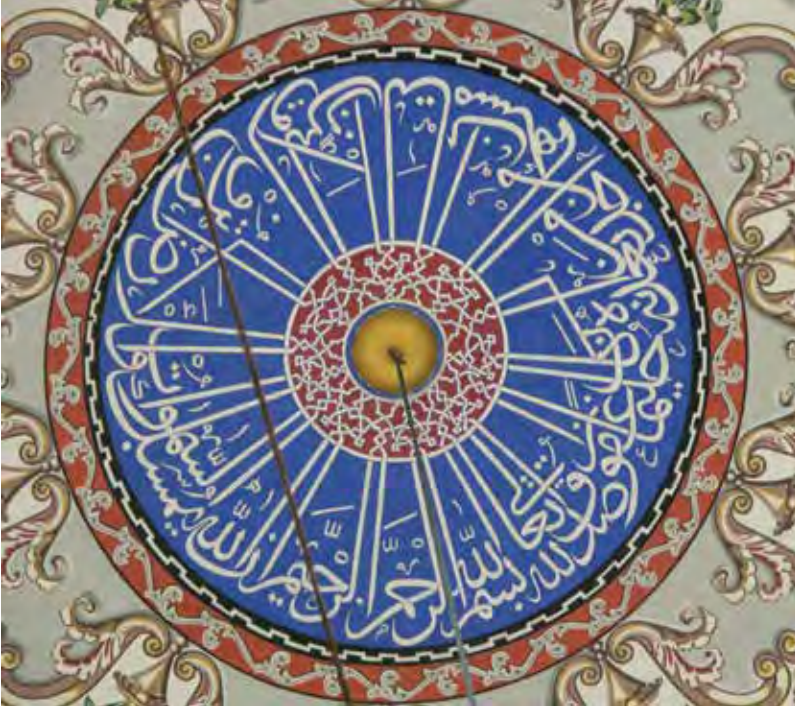

Gülnûş Emetullah Sultan Camii kubbe yazısı

Bu caminin kubbesinde yazılı olan âyet aşağıdadır:

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا
مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

(Fâtır, 41)

Ayazma Camii kubbe yazısı

2.7. Ayazma Camii (1761)

Celî sülüs hattıyla mavi zemine beyazla yazılmış olan Ayazma Camii kubbe yazısında da Yeni Valide Camii kubbesinde görüldüğü gibi lâmelif'in elif'i ile kef'in sereni kırılmıştır. Bunlarla birlikte elif ve lâm harfleri merkezde geometrik bir motif meydana getirmiştir. Bu geometrik kısmın zemini kırmızıdır. Harekeler harflerin hemen üzerine konmuş; buna mukabil merkezi daireye yakın olan alana hareke konmayarak dikey harflerin ritmik çizgilerine dikkat çekilmiştir. (Resim 7)

Bu caminin kubbesinde yazılı olan âyet aşağıdadır:

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا
مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

(Fâtır, 41)

Beylerbeyi Hamîd-i Evvel Camii kubbe yazısı

2.8. Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii (1778)

Hat sanatı bakımından oldukça vasıfsız mahiyette bir kubbe yazısının olması, Beylerbeyi Camii gibi bir selâtin camii için büyük talihsizliktir. Yazı sadece estetik bakımdan zayıf olmayıp aynı zamanda imlâ hatası da barındırmaktadır. Bilhassa tarihî öneme sahip camilerin restorasyonlarının ehil kadrolara yaptırılması zarûreti bu camideki yazlara göz atıldığında daha iyi anlaşılacaktır. (Resim 8)

Üsküdar
Büyük
Selimiye
Camii kubbe
yazısı

Bu caminin kubbesinde yazılı olan âyet aşağıdadır:

يا مجيب الدعوات يا رافع الدرجات يا قاضي الحاجات يا سامع الاصوات

Türkçe Meâli:

Ey dualara icâbet eden, ey dereceleri yükselten, ey hâcetlerimizi gideren, ey seslerimizi işiten (Allah'ım)!

Beylerbeyi Hâmid-i Evvel Camii kubbe yazısındaki Râfi' kelimesinde fe harfinden sonra yâ harfi fazladan yazılmış ve kelime Râfi' şeklinde yanlış olmuştur.

2.9. Üsküdar Büyük Selimiye Camii (1805)

Tuğrakeş ve Hattat İsmail Hakkı Altunbezer'in, aynı zamanda Üsküdar'ın en güzel kubbe yazılarından biri de Üsküdar Büyük Selimiye Camii kubbe yazıdır. Siyah zemine sarı yaldız ile yazılan bu yazıda Altunbezer, büyük bir hüner sergilemiştir. Gayet dengeli bir istifle ve olgun harflerle yazılmış olan bu yazının zeminindeki dökülmeler, yazının güzelliğine hâlel getirmektedir. Maalesef bu önemli kubbe yazısında da muhtemelen yukarıda belirtilen sebepten dolayı hattat imzası bulunmamaktadır. (Resim 9)

Bu caminin kubbesinde yazılı olan âyet aşağıdadır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي
 زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا
 شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِدُّ الرَّحِيمَ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ
 يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
 ﴿٥٦﴾ فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ
 وَالْآصَالِ

Türkçe Meâli:

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam

fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nûr üstüne nûr. Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. (Nûr, 35)

2.10. Altunîzade İsmail Zühdî Paşa Camii (1866)

İsmail Zühdî Paşa tarafından 1282/1866 yılında Üsküdar ilçesi Altunizâde semtinde yaptırılmıştır. Büyükçe bir kubbe ile örtülüdür. Son cemaat mahallinde üç küçük kubbe vardır. Kesme taştan yapılmış tek minaresi vardır. Kare planlı ve barok tarzı mimariye sahiptir. Barok üslupta kalemişleriyle tezyin edilmiştir. Dış kapıdaki ta'lik kitabede Mehmed Râsim Efendi'nin imzası vardır. Bazı kaynaklarda kubbe göbeği, mihrap ve minber yazılarının da Râsim Efendi'ye ait olduğu belirtilmekte ise de kubbe göbeğindeki mevcut yazının Râsim Efendi'ye ait olmadığı aşikârdır. Caminin inşa edildiği dönemdeki kubbe yazıları büyük ihtimalle ona ait olmalıdır. Ancak sıva üzerine kalemişi tekniğiyle nakşedildiğinden olacak orijinal yazılar günümüze kadar muhafaza edilememiş ve daha sonraki bir restorasyonda gayet amatör bir şekilde yeniden yazılmıştır. Hattat imzası da yoktur. Bununla birlikte mihrap ve minber üstündeki yazıların Râsim Efendi'ye âit olma ihtimali yüksektir. Çünkü bu yazılar hattat elinden çıkma olup mermere mahkûktur. Kalemişinde olduğu gibi kısa ömürlü değildir. Lafzatullah, İsm-i Nebî ve çehar yâr takımları ise Mustafa İzzet Efendi imzalı gâyet güzel yazılardır. (Resim 10)

Kubbeye, lâcivert zemin üzerine sarı yıldız ile ve bozuk bir celî sülüs hattıyla, yukarıda meâli verilen Fâtır Sûresi'nin 41. âyeti yazılıdır:

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا
مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

3. Mimaride Sıkça Rastlanan Bazı Âyetler

Türk İslâm mimarisinde mekân ile yazı muhtevası arasında genellikle bir bağlantı mevcuttur. Seçilen ibarelerin ilgili mekânın fonksiyonuyla bağlantılı olmasına büyük ölçüde ihtimam gösterilmiştir. Ancak bunun bazı istisnâları da yok değil-

Altunizade
İsmail
Zühdî Paşa
Camii kubbe
yazısı

dir. Yerinde olmayan ibare tercihlerinin zamanla tekrarlanageldiğine de rastlamak mümkündür.

Mihraplarda sıkça rastlanan "küllemâ de hale aleyhâ Zekerîyya'l-Mihrâb" (Âl-i İmran, 37) ibaresi aslında âyetin sadece bir bölümüdür ve bu hâliyle cümle yarımır. "Zekerîyya onun yanında mihraba her girişinde..." şeklinde bir ma'nâ vardır ve cümlenin devamı olan "onun (Meryem'in) yanında bir rızık bulurdu" kısmı eksiktir. Sözkonusu âyette geçen mihrap kelimesiyle bile esasen camilerdeki mihrap kastedilmemektedir. Buna rağmen bu âyetin geçmişte ve günümüzde birçok camide mihraba yazılması, yaygın bir hatanın sorgulanmaksızın tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Halbuki bu âyet yerine mihraplara "fevelli vecheke..." (Bakara, 149) veya "kad nerâ tekallübe..." ile başlayan (Bakara, 144) âyetlerinin yazılması daha uygundur ve nitekim birçok camide de meâli verilen bu âyet tercih edilmiştir:

Biz, senin (ilâhi emri bekleyerek), yüzünü göğe çevirdiğini görüyorduk. Artık mutlaka seni razı (hoşnut) olacağın kibleye döndüreceğiz. Bundan sonra yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Ve siz nerede olursanız (namazda) yüzlerinizi o yöne çevirin. Ve muhakkak ki kendilerine kitap verilenler, bunun Rab'lerinden bir hak (gerçek) olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. (Bakara, 144)

Beyyine Sûresi 3. âyetinin de (fihâ kütübün kayyimeh) kütüphane kapılarında tercih edildiği görülmektedir. Âyette geçen kütüb kelimesi Arapça'da <kitaplar> anlamına gelmektedir ki âyeti Türkçe'ye bu ma'nâ ile çevirdiğimizde "orada kıymetli kitaplar vardır" şeklindeki bir ibarenin kütüphane kapısına yazılması gayet yerinde görülebilir. Ancak birçok müfessir bu âyette geçen kütüb kelimesine hükümler manasını vermektedir ki o zaman önceki âyetle (yetlû suhufen mutah-

herah) birlikte <içinde değerli hükümler bulunan tertemiz sayfalar> şeklinde dilimize aktarılmaktadır.⁴

Mimarî ve yazı geleneğinde buna benzer başka örneklere de rastlamak mümkündür. Bunların kökeninde, âyetlerin siyak ve sibakına, sebab-i nüzûlüne, tefsirine ve o âyette kastedilen mânasına dikkat etmeksizin, aranan kelimenin mevcûdiyetinin kâfi sayılması gerçeği yatmaktadır. Çoğu kez de eskilerden birinin bunu yazmış olması en önemli delil kabul edilmiş ve doğruluğu veya yanlışlığı, yerindeliği veya ilgisizliği hiçbir tahkîke tâbi tutulmadan hata tekrarlanagelmiştir.

Kubbelerin birçoğunda da aynı âyet çokça tercih edildiği halde, kubbeyle bağlantı kurulabilecek başka pek çok âyetin hiç yazılmamış olması, yine aynı tekrarcılığa örnektir. Üstelik bazı makalelerde, âyetlerin mekânla anlam ilişkisine dikkat çekilerek semâvât (gökler) kelimesi geçtiği için kubbede meselâ Nur Sûresi 35. âyetinin yazılmış olduğu belirtilirken Kur'an-ı Kerim'de ikiyüz civarında âyette semavât kelimesinin geçtiğine hiç temas edilmez. Dolayısıyla bu ikiyüz kadar âyetten en az yarısı kubbelerde yazılabilecek anlamlar ihtiva etmektedir. Aşağıda bu âyetlere örnekler verilmiştir.

4. Kubbelere Yazılabilecek Âyetler

Bu çalışmanın kapsamına giren Üsküdar camilerinin kubbe yazılarında ve İstanbul'un diğer önemli camilerinde hangi âyetlerin tercih edildiği görülmüştür. Ancak bunların yanısıra başka hangi âyetlerin de kubbeler için uygun olabileceği konusundaki örnekler⁵ aşağıda dercedilmiştir:

Hep birlikte Allah'ın ipine (Kitâbına, Dînine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. (Bakara, 103)

Gökleri yeri ve her ikisinde yaydığı canlıları yaratması da Allah'ın kudretinin delillerindendir. O'nun dilediği zaman onları biraraya toplamaya da gücü yeter. (Şûrâ, 29)

Yine göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin farklı oluşu da O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz ki bunda bilenler için nice ibretler vardır. (Rum, 22)

4 Mevlüt Güngör, *Bazı Âyetlerin Anlamları İle İlgili Mülâhazalar*, Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 113-120.

5 *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.

Göklerin ve yerin kilitleri O'na âittir. O dilediğine rızkı genişletir ve daraltır. Şüphesiz ki O, her şeyi hakkıyla bilir. (Şûrâ, 12)

Bütün göklerin ve yerin kilitleri O'nundur. Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere gelince, işte onlar, kendilerine yazık edenlerdir. (Zümer, 63)

Allah O'dur ki, gökleri direksiz yükseltti, onu görüyorsunuz, sonra arş üzerine istiva etti, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi. Her biri belli bir vakte kadar akar gider. Bütün işleri O yönetiyor. Âyetleri O açıklıyor ki, Rabbinizin huzuruna çıkacağınızı iyi bilirsiniz. (Ra'd, 2)

Göklerde ve yer yüzünde bulunan canlılar ve bütün melekler, kibirlenmeden Allah'a secde ederler. (Nahl, 49)

Şüphesiz ki sen de insanları doğru bir yola götürüyorsun. Göklerde ve yerde bulunanların sahibi olan Allah'ın yoluna (götürüyorsun). İyi bilin ki bütün işler sonunda yalnız Allah'a dönecektir. (Şûrâ, 52-53)

O, göklerin ve yerin yoktan var edicisidir ve O, bir işin olmasını murad edince, ona yalnızca "ol!" der, o da hemen oluverir. (Bakara, 117)

Bilmez misin ki, hakikaten göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır, hepsi O'nundur. Size de Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır. (Bakara, 107)

Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akıp giden gemide, Allahun yukarıdan bir su indirip de onunla yeri ölümünden sonra diriltmesinde, diriltip de üzerinde deprenen hayvanları yaymasında, rüzgârları değiştirmesinde, gök ile yer arasında emre hazır olan bulutta şüphesiz akıllı olan bir topluluk için elbette Allah'ın birliğine deliller vardır. (Bakara, 164)

Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O daima diridir (hayydır), bütün varlığın idaresini yürüten (kayyum)dir. O'nu ne gaflet basar, ne de uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmadan huzurunda şefaata edecek olan kimdir? O, kullarının önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bilir. Onlar ise, O'nun dilediği kadarından başka ilminden hiç bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsisi, bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır. Onların her ikisini de görüp gözetmek O'na bir ağırlık vermez. O çok yücedir, çok büyüktür. (Bakara, 255)

De ki, göğüslerinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini bilir. Hiç şüphesiz Allah, her şeye kadirdir. (Âl-i İmran, 29)

Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Bütün işler Allah'a döndürülür. (Âl-i İmran, 109)

Rabbimizin bağışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'tan gereği gibi korkanlar için hazırlanmış bulunan Cennet'e koşun! (Âl-i İmran, 133)

Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah her şeye kâdirdir. (Âl-i İmran, 189)

Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Ve "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateşin azabından koru." Derler. (Âl-i İmran, 191)

Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah, her şeyi kuşatıcıdır. (Nisa, 126)

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size Allah'tan korkmanızı emrettik. Eğer inkâr ederseniz, biliniz ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allahındır. Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, hamd ve senâ O'na yakışır. (Nisâ, 131)

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter. (Nisâ, 132)

Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin mülkü Allah'ındır. Nihâyet dönüş de O'nadır. (Mâide, 18)

Göklerin, yerin ve bunlarda bulunan herşeyin mülkü Allah'ındır. O her şeye kâdirdir. (Mâide, 120)

Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. (En'âm, 1)

"Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim". (En'âm, 79)

Haberiniz olsun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Açın gözünüzü, Allah'ın vaadi muhakkak ki, haktır, gerçektir. Lâkin onların çoğu bunu bilmezler. (Yûnus, 55)

Allah O'dur ki, gökleri direksiz yükseltti, onu görüyorsunuz, sonra arş üzerine istiva etti, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi. Her biri belli bir vakte kadar akar gider. Bütün işleri O yönetiyor. Âyetleri O açıklıyor ki, Rabbinizin huzuruna çıkacağınızı iyi bilirsiniz. (Ra'd, 2)

Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar O'nundur. Katında olanlar O'na kulluk etmekten ne çekinirler, ne de yorulurlar. (Enbiya, 19)

Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. Doğrusu Allah müstağnîdir, övülmeğe layıktır. (Hacc, 64)

Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır; dönüş de ancak O'nadır. (Nûr, 42)

Bilmiş olun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. O, sizin ne yolda, ne durumda olduğunuzu iyi bilir. Huzuruna döndürülecekleri günde ise, yapmış olduklarını hemen kendilerine haber verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. (Nûr, 64)

Allah gökleri ve yeri hak olarak yarattı. Şüphesiz bunda, iman edenler için bir nişane bulunmaktadır. (Ankebût, 44)

Göklerde ve yerde, ikindileyin de, öğleye erdiğiniz zaman da hamd O'na mahsustur. (Rûm, 18)

Göklerde ve yerde kim varsa hepsi O'nundur. Hepsi de O'na itaat etmektedirler. (Rûm, 26)

Hem yaratmayı ilkin yapan O'dur. Sonra onu çevirip yeniden yapacak olan da O'dur ki, bu O'na çok kolaydır. Göklerde ve yerde en yüksek şân ve şeref O'nundur. O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. (Rûm, 27)

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Gerçekten Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, dâima övülmeye lâyıktır. (Rûm, 26)

“O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. O çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.» (Sâd, 66)

O, gökleri ve yeri hak ile yarattı, geceyi gündüzün üstüne sarıyor, gündüzü de gecenin üstüne sarıyor. Güneşi ve ay'ı emrine âmade kılmış, her biri belli bir süreye kadar akıp gitmektedir. İyi bil ki çok güçlü ve çok bağışlayıcı olan ancak O'dur. (Zümer, 5)

Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi O'nundur. O çok yücedir, çok büyüktür. (Şûrâ, 4)

Siz eğer kesin olarak inanıyorsanız, iyi bilin ki Allah göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. (Duhân, 7)

Şüphesiz göklerde ve yerde müminler için birçok âyetler vardır. (Casiye, 3)

Hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. (Câsiye, 36)

Göklerde ve yerde büyüklük ve hâkimiyet O'nundur. O, Aziz'dir (herşeye gâliptir); Hakîm'dir (hüküm ve hikmet sahibidir). (Câsiye, 37)

Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbîh etmektedir. O, çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. (Hadîd 1, Sâff, 1)

Göklerde ve yerde olanların hepsi padişah, mukaddes, aziz ve hakîm olan Allah'ı tesbîh etmektedir. (Cum'a, 1)

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur, hamd O'nadır. Her şeye gücü yeten O'dur. (Teğâbün, 1)

Sonuç

Üsküdar'daki Osmanlı camilerinin kubbe yazıları ekseninde genel olarak tarihî camilerle ilgili olarak ulaşılan netîceler şu şekilde sıralanabilir:

Camilerdeki kubbe yazıları kalemişi tekniğiyle sıva üstüne uygulandığı için günümüze kadar orijinalliğini tamamen muhafaza edebilen yazı nerdeyse hiç yoktur.

Birçok cami birden fazla restorasyon geçirmiştir. Yapılan her restorasyonda kubbe yazıları biraz daha bozularak aslından iyice uzaklaşmıştır. Sadece son yıllarda yapılan bazı restorasyonlarda (Ayasofya, Süleymaniye Camileri vs.) orijinal yazılar titizlikle günyüzüne çıkartılarak tamir edilmiştir.

Eski camilerden bazılarının restorasyonlarında, dökülmekte olan yazılar tamamen kapatılarak yerine amatörce yeni bir yazı yazılmıştır. Eski hâlinin zemin ve yazı renklerine bile dikkat edilmemiştir. Böylelikle restorasyon değil de âdeta re-destruction (yeniden tahribat) yapılmıştır. Bu yazıların hemen hiçbirinde hattat imzası da yoktur. Sanat tarihçiliği bakımından önemli olan restorasyon kitabeleri de bulunmamaktadır.

Levhalarda çok dikkat edilen yazı tezhip dengesi camilerdeki yazı tezyinat ilişkisinde çoğunlukla sağlanamamıştır. Cami tezyinatında desen, tasarım, renk seçimi ve uyumu, bütünlük, âhenk, sâdelik, yazıya uygunluk vb konularda ideal

bir estetik seviyeye maalesef henüz çıkılamamıştır. Cami mimarisinde tarih boyunca en olgun örnekler ortaya konmuş olmasına rağmen bir cami içmimarisi disiplini gelişmemiştir. Üniversitelerimizde de ne yazık ki bu konuda uzmanlaşmış yeterli sayıda öğretim üyesi ve bu konulara yönelik dersler bulunmamaktadır.

Her camiye, sanki ilâhi bir emir varmışçasına çirkin de olsa illâ yazı yazmak ve tezyânât yapmak anlayışı netîcesinde camilerimiz görüntü kirliliğinden ve mekân ne kadar küçük olursa olsun yüksek sesli mikrofonlar ile gürültü kirliliğinden kurtarılamamaktadır.

Hantal ve kaba avizelerle bunları tutan zincirler sebebiyle kubbe ile etrafındaki yazılar ve tezyânât güzel bile olsa bütün olarak müşâhede edilememektedir. Günümüz aydınlatma teknolojisiyle, camilerin dıştan görünümüne verilen ehemmiyet, iç mekânlardan esirgenmemelidir.

Hazır kalıpların birçok camiye tekraren uygulanması yerine hattatlara farklı âyetler yeni istiflerle yazdırılarak kubbelerin anlam ve yazı çeşitliliği bakımından zenginleşmesine katkıda bulunmak gerekmektedir.

Tarihî öneme sahip camilerin orijinal yazılarıyla tezyânâtının ortaya çıkarılması ve titizlikle yenilenmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.